

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка  
Факультет суспільно-гуманітарних наук  
Кафедра всесвітньої історії



«ЗАТВЕРДЖУЮ»  
Проректор з науково-педагогічної та  
навчальної роботи  
Олексій ЖИЛЬЦОВ  
«      »      2024

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

**Середньовічна історія Західної цивілізації**

для студентів

спеціальності      **032 «Історія та археологія»**  
рівня вищої освіти      **перший (бакалаврський )**  
освітньої програми      **032.00.02 «Історія та археологія»**

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА  
Код ЄДРПОУ 45307985  
Програма № 36 51/24  
Начальник відділу моніторингу якості освіти  
Григорук  
(підпис) (прізвище, ім'я, по-батькові)  
«      »      20 24

Київ – 2024

**Розробники:** Драч Оксана Олександрівна, доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії.

**Викладач:** Драч Оксана Олександрівна, доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії.

**Робочу програму розглянуто і затверджено на засіданні кафедри всесвітньої історії Факультету суспільно-гуманітарних наук.**

Протокол від 16 січня 2024 № 7

Завідувач кафедри  (Срібняк І.В.)

**Робочу програму погоджено з гарантом освітньої програми 032.00.02 Історія та археологія**

16.01. 2024 р.

Гарант освітньої програми  (Саган Г.В.)

**Робочу програму перевірено**

16.01. 2024 р.

Заступник директора/декана  (Завадський В.М.)

**Пролонговано:**

на 20\_\_ / 20\_\_ н.р. \_\_\_\_\_ (\_\_\_\_\_), «\_\_» \_\_\_\_ 20\_\_ р.,  
протокол №\_\_

на 20\_\_ / 20\_\_ н.р. \_\_\_\_\_ (\_\_\_\_\_), «\_\_» \_\_\_\_ 20\_\_ р.,  
протокол №\_\_

на 20\_\_ / 20\_\_ н.р. \_\_\_\_\_ (\_\_\_\_\_), «\_\_» \_\_\_\_ 20\_\_ р.,  
протокол №\_\_

на 20\_\_ / 20\_\_ н.р. \_\_\_\_\_ (\_\_\_\_\_), «\_\_» \_\_\_\_ 20\_\_ р., протокол  
№\_\_

## 1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання	
	денна	заочна
Вид дисципліни	Обов'язкова	
Мова викладання, навчання та оцінювання	українська	
Загальний обсяг кредитів / годин	6/180	
Курс	1	
Семестр	2	
Кількість змістових модулів з розподілом:	6	
Обсяг кредитів	6	
Обсяг годин, в тому числі:	180	
Аудиторні	70	
Модульний контроль	12	
Семестровий контроль	30	
Самостійна робота	68	
Форма семестрового контролю	іспит	

## 2. Мета та завдання навчальної дисципліни

**Мета навчальної дисципліни** полягає у комплексному вивченні проблематики середньовічної історії Західної цивілізації V – XV ст., а також у формуванні у студентів вміння їх самостійного аналізу на основі новітнього методологічного інструментарію історичної науки.

### **Завдання:**

ЗК 2. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

ЗК 3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу.

ЗК 4. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

ЗК 6. Здатність до пошуку та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 7. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

СК 1. Усвідомлення взаємозв'язку між фактами, подіями, явищами і процесами в минулому та сучасності.

СК 2. Усвідомлення відмінностей в історіографічних поглядах різних періодів та в різних контекстах.

СК 3. Усвідомлення соціальних функцій історика, розуміння можливості використання історії для досягнення політичних цілей, в тому числі наслідків зловживання історією.

СК 4. Здатність використовувати у професійній діяльності наукові праці та інформаційно-довідкові видання (бібліографічні довідники, путівники до архівних фондів, архівні описи тощо), сучасні інформаційно-пошукові системи.

СК 5. Здатність відшуковувати необхідні для освітньої та наукової діяльності історичні джерела (архівні та опубліковані документи, етнографічні, картографічні матеріали, музейні експонати, археологічні артефакти і т. п.).

СК 6. Здатність використовувати релевантні методи опрацювання історичних та археологічних джерел, зокрема інструментарій спеціальних історичних дисциплін, а також сучасні інформаційні технології для обробки історичних даних.

СК 7. Здатність використовувати фахові знання та професійні навички для виявлення, охорони та популяризації історико-культурної спадщини.

СК 8. Здатність використовувати у фаховій діяльності знання гуманітарних та соціальних наук, вміння аналізувати, оцінювати і прогнозувати політичні, економічні, культурні й соціальні події та явища.

СК 9. Здатність працювати з історичними текстами і документами, коментувати, анотувати їх відповідно до певних критеріїв; презентувати і обговорювати результати наукових досліджень.

СК 10. Здатність вільно оперувати спеціальною термінологією.

### **3. Результати навчання за дисципліною**

ПРН 1. Знати найважливіші факти історичного минулого українського народу і історії людства загалом, а також мати більш глибокі знання про певний історичний період або проблему.

ПРН 2. Розуміти контекст і причини відповідних історичних подій та використовувати ці знання у професійній діяльності.

ПРН 3. Знати основні підходи до вивчення вітчизняної та світової історії, принципи і методи історичного пізнання, основні типи і види історичних джерел.

ПРН 4. Володіти понятійно-категоріальним апаратом історичної науки, професійно оперувати науковими термінами, прийнятими у фаховому середовищі.

ПРН 5. Вміти працювати з письмовими, речовими, етнографічними, усними, архівними та іншими історичними джерелами.

ПРН 7. Розуміти і виявляти відмінності в історіописанні, поглядах на минуле представників різних епох та у різних контекстах.

ПРН 10. Застосовувати сучасні методиками у процесі популяризації історії та археології, а також здійсненні різних видів педагогічної діяльності.

ПРН 11. Здійснювати аналіз ситуацій з урахуванням історичного контексту та/або історичних передумов.

ПРН 13. Розуміти загальні та специфічні риси історичного розвитку різних регіонів України, Європи та світу, фактори, що зумовлюють різноманіття культур та національних спільнот, ефективно співпрацювати з носіями різних історичних та культурних цінностей.

ПРН 14. Вміти акумулювати та поширювати кращий досвід професійної діяльності, інтегрувати досягнення інших наук для вирішення актуальних проблем історії та археології.

ПРН 19. Знання теоретичних основ філософської науки, розуміння ключових етапів історії філософії, вміння аналізувати історичні явища крізь призму філософського світогляду з урахуванням етапів розвитку світоглядних концептів в минулому.

#### 4. Структура навчальної дисципліни

№	Назва змістовного модулів і тез	Розподіл годин між видами робіт					
		Аудиторна					
		Усього	Лекції	Семинари	Практичні	Самостійна робота	Індивідуальна робота
<b>Змістовий модуль I</b>							
1.	Вступ до курсу «Середньовічна історія Західної цивілізації». Понятійно-категоріальний апарат і джерела дисциплін.	2	2				
2.	Розселення варварів в Європі (V – VII ст.).	8	2	2		4	-
3.	Ранньосередньовічні держави Заходу. Спроба організації германського світу (VIII – X ст.): імперія Карла Великого.	8		4		4	-
	Модульний контроль	2					
	Разом за змістовим модулем	20	4	6		8	
<b>Змістовий модуль II</b>							
4.	Візантія V – X ст.	4	2	2			
5.	Церква і християнізація Заходу: віхи, особливості, персоналії, інституції.	4	2	2		4	
6.	Культурний поступ Західної цивілізації раннього Середньовіччя	10			2	4	
	Модульний контроль	2					
	Разом за змістовим модулем	20	4	4	2	8	
<b>Змістовий модуль III</b>							
7.	Становлення християнського світу Заходу: чинники, ресурси, наслідки	2		2		2	
8.	Церква на чолі суспільства: організаційна структура, вектори політики й ідеології	6		2		2	
9.	Місто у цивілізації середньовічного Заходу	8	2		2	4	
	Модульний контроль	2					
	Разом за змістовим модулем	18	2	4	2	8	
<b>Змістовий модуль IV</b>							
10.	Політична й адміністративна організація держави Класичного Середньовіччя: вивищення королівської влади	8	2	2		4	
11.	Матеріальне життя Західної цивілізації	4		2	2	2	
12.	Світ людини Середньовіччя: ментальність, спектр емоцій і почуттів, форми поведінки (X - XIII ст.)	8	2	2		4	
13.	Соціалізація індивіда середньовічного Заходу: структури виховання і освіти	8	2	2		4	
14.	Культура класичного Середньовіччя Західної	8		2		4	

	цивілізації						
	Модульний контроль	2					
	Разом за змістовим модулем	38	6	10	2	18	
<b>Змістовий модуль V</b>							
	Криза християнського світу XIV – XV ст.: ознаки і чинники	8	2		2	4	
	Демографічні процеси пізнього Середньовіччя на Заході	8	2	2		4	
	Суспільно-політичне життя й державні інституції Заходу XIV – XV ст.: час випробувань	10	2	4		4	
	Модульний контроль	2					
	Разом за змістовим модулем	28	6	6	2	12	
<b>Змістовий модуль VI</b>							
	Індивід в умовах викликів XIV – XV ст.: соціальний контроль, гендер, приватність	10	2	2	2	4	
	Релігійне життя Заходу в умовах кризи християнського світу XIV – XV ст.	6		2		4	
	Культурний розвиток Західної цивілізації пізнього Середньовіччя	8		2		6	
	Модульний контроль	2					
	Разом за змістовим модулем	26	2	6	2	14	
	Іспит	30					
	<b>Усього годин за дисципліною</b>	<b>180</b>	<b>24</b>	<b>36</b>	<b>10</b>	<b>68</b>	

## 5. Програма навчальної дисципліни

### ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I

#### Теми лекцій

#### Лекція 1. Вступ до курсу «Середньовічна історія Західної цивілізації»

##### *Логіка викладу:*

1. Понятійний апарат навчальної дисципліни: методологічні підходи до вивчення.
2. Періодизація доби Середньовіччя.
3. Огляд джерел з історії Середньовіччя.

##### *Основні поняття теми:*

агіографічні твори; анали; джерела; історіографія; капітулярій; медієвістика; поліптіки; середньовіччя; феоде; феодалізм; феодалська власність; хроніки; цивілізація.

#### Лекція 2. Становлення Західного середньовічного світу: варваризація Європи і спроба організації германського світу

##### *за Каролінгів*

##### *Логіка викладу:*

1. Варваризація Заходу. Сходження франків до панування в Західному світі.
2. Зовнішня і внутрішня політика Карла Великого.
3. Організації германського світу за Каролінгів.

##### *Основні поняття теми:*

військова демократія; графи; ешевени; комендація; конунг; маркграфи; майордоми; натуральне господарство; повстання «Стелінга»; прекарій; серви; франки; шефени.

#### Семінарське заняття № 1

*Тема:* Розселення варварів в Європі (V — VII ст.)

##### *Питання до обговорення:*

1. Політична географія Європи доби присмерку Західної Римської імперії.
2. «Завдяки варварам Британія стала Англією, Галія - Францією, в Іспанії з'явилася Андалузія, в Італії – Ломбардія». Аргументуйте фактологічним матеріалом і джерельними свідченнями твердження Жака Ле Гоффа.
3. Оціночні судження щодо варварів пізньоантичних і ранньосередньовічних авторів (Амміан Марцеллін; Йордан; Сидоній Аполлінарій, Августин Блаженний). Готи, гуни,
4. Політична географія Галії. Правління Хлодвіга. Королівство Меровінгів. «Хроніки Фредегара» про династію Меровінгів.
5. Суспільний лад франків за варварськими правдами. Розвиток феодалських відносин у франків в VI-VII ст.



## Семінарське заняття № 2

**Тема:** Розвиток ранньосередньовічних держав Заходу:

Спроба організації германського світу (VIII – X ст.): імперія Карла Великого

### *Питання до обговорення:*

1. Відновлення єдності західного світу Каролінгами. Держава Каролінгів: персоналії очільників, напрями внутрішньої і зовнішньої політики.
2. Утворення імперії і структури державного управління (державні посланці; графи; маркграфи чи герцоги; загальні збори впливової церковної та світської знаті королівства), чинники та геополітичні наслідки розпаду. Капітулярії як засоби управління державою.
3. Економічні засади каролінгського відродження. Грошова реформа Карла Великого. Поступ аграрного виробництва та його чинники. Феодальна вотчина епохи Каролінгів. Капітулярій про маєтності (*Capitulare de villis imperialibus*, 812р.). Календарна реформа за Карла Великого.
4. Імператор Карл Великий: особистість, державна діяльність, воєначальник. Карл Великий – «*rex a Deo coronatus*» Оцінки науковців щодо персоналії Карла Великого.
5. Проблема розподілів імперії/королівства між спадкоємцями. Германські землі IX – X ст. Напрямки внутрішньої і зовнішньої політики королів / імператорів. «Римська імперія» Оттонів. Вагання між *Renovatio Imperii Romanorum* і *Regnum Francorum*.

## Семінарське заняття № 3

**Тема:** Ранньосередньовічні держави Заходу за межами германського світу

### *Питання до обговорення:*

1. Північна Європа в IX – XI ст. Експансія вікінгів. Суспільно-політичний лад скандинавів раннього Середньовіччя.
2. Соціальний і державний устрій Англії раннього Середньовіччя.
3. Кельтський світ у добу раннього Середньовіччя. Поняття «кельти». Особливості суспільної організації. Ірландія, Шотландія раннього Середньовіччя. Уельс. Бретань.
4. Іспанія в VIII – середині XI ст. Мусульманське завоювання. Поява іспано-християнських держав і початок Реконкісти. Астуро-Леонське королівство: соціально-економічний і політичний лад. Каталонія.
5. Особливості політичного розвитку Італії VIII – X ст. Зростання міст як чинник соціокультурного життя.
6. Економічні основи поступу ранньосередньовічної Європи X ст.: Скандинавська / норманська торгівля; арабо-єврейська комерція (від Кордови до Києва), розквіт господарства в Північній Італії.

## ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II

### Лекція 3. Візантія в IV — XI ст.

#### *Логіка викладу:*

1. Візантійська імперія в IV — першій половині VII ст.: особливості політичного і соціально-економічного життя.
2. Зміни в суспільному житті імперії в другій половині VII — першій половині IX ст.
3. Візантія другої половини IX — XI ст.: внутрішнє і зовнішнє становище.

#### *Основні поняття теми:*

Алліленгій; мітрокомія; епіболе; колони-енапографи; парики; куріали; синкліт; консисторій; діми; діоцези; пентархія; «Дигести», «Новели» Юстиніана; екзарх; фемний лад; капнікон; солемнії; пронія; «Книга епарха».

### Лекція 4. Церква і християнізація Заходу: віхи, особливості, персоналії, інституції

#### *Логіка викладу:*

1. Християнізація Заходу: етапи й особливості.
2. Феодалізація церкви і перетворення її в опору державної влади.
3. Криза церкви і папства в другій половині IX - першій половині XI ст. і шляхи виходу з неї.

#### *Основні поняття теми:*

Абат; аскеза; Вселенський собор; Вульгата; «великі кападокійці», вчення про спасіння; діоцез; доктрина; капелани; клірик; літургія; меса; Міланський едикт; митрополит; патріарх; «тіло Христове»; статут Св. Бенедикта; церковна реформа; ченці.

### Семінарське заняття № 4

**Тема:** Візантія (Східна Римська імперія) раннього Середньовіччя (V — X) ст.

#### *Питання до обговорення:*

1. Особливості розвитку східної частини Римської імперії. Візантійська держава за правління Юстиніана I Великого: здобутки і проблеми внутрішньої та зовнішньої політики. Повстання “Ніка”. Політичний портрет імператора Юстиніана, імператриці Феодори; їхні образи в мистецтві.
2. Характерні риси візантійської громади за даними «землеробського закону». Майнова і соціальна диференціація у візантійському селі VIII - X ст.
3. Церква та її місце в державному і суспільному житті Візантії. Вселенський Патріарх і його роль у державі. Чернецтво. Єресь. Іконоборчий рух.
4. Візантійське суспільство і його засади: василевс, закон, держава, православ'я. Ромейське громадянство. Перший після Бога: обов'язки василевса. Образ ідеального правителя (автократора). Оформлення церемонії коронації імператора. Убранство

імператриці. Кафосіос («образя величності»), тиранніс (замах на владу).

5. Прагматизм зовнішньої політики Візантії. Візантійська Співдружність (Byzantine Commonwealth) у межах православного світу. Поселенська політика імператорів.

6. Персоналії імператорів ромеїв: Персоналії імператорів ромеїв: Костянтин VII Порфірогеніт («Багрянородний») (913–959), Лев III Ісавр, або Сирієць (717–741), Василь I Македонянин (867–886), Лев VI Софіас («Мудрий») (886–912), Василь II Булгароктон («Болгаробійця») (963–1025).

### **Семінарське заняття № 5**

**Тема:** Церква і християнізація Заходу: віхи, особливості, персоналії, інституції  
**Питання до обговорення:**

1. Монастир – найбільший осередок ранньосередньовічної цивілізації Заходу. Розмаїття його функцій. Знані монастирі і персоналії вихованців: Лерен у Провансі (Сальвіан, Цезарій Арелатський); Монтекассіно (Св. Бенедикт Нурсійський). Статут Св. Бенедикта: основні засади поведінки і духовного життя ченців.
2. Християнізація варварських народів. Своєрідність ірландського чернецтва. Св. Патрик, св. Брендан. Персоналія Св. Колумбана і його статут. Ірландські ченці і християнізація Німеччини.
3. «Основоположники середньовіччя»: Боецій (480 - 524), Кассіодор (480 - 573), Ісідор Севільський (560 - 636), Беда Високоповажний (673 - 735).
4. Формування інституту папства. Лев I Великий (440 – 461). Понтифікат Григорія Великого (590 – 604). Доктрина про дві влади. «Костянтинів дар».
5. Церква як ідеологічний лідер християнського світу. Вчення про благодать. Вселенські собори і оформлення християнської догматики. Отці церкви. Патристика.
6. Взаємовідносини папства і королівської влади. «Імперська церква» при Каролінгах. Рух за «Божий мир».

### **Практичне заняття № 1**

**Тема:** Культурний поступ Західної цивілізації раннього Середньовіччя:  
основні типи джерел, методики роботи при  
культурно-історичній реконструкції

**Мета:** з'ясування типології середньовічних джерел Заходу, а також спектру основних методик роботи з ними при історичній реконструкції культурних фрагментів.

**Завдання:**

- Ознайомитися з науковою літературою з типології середньовічних джерел;
- з'ясувати особливості візуальних джерел для вивчення середньовічної історії Заходу;

- опанувати технології роботи з писемними джерелами Середньовічної цивілізації;
- здійснити самостійний аналіз обраного візуального джерела відповідно до запропонованої методики (алгоритм роботи з джерелом додається);
- оформити результати у формі мультимедійної презентації (з можливістю використання на занятті/уроці в школі);
- публічно представити і захистити результати власної історичної реконструкції середньовічного артефакту на занятті.

### **Змістовий модуль III**

#### **Лекція 5. Середньовічне місто в Європі: проблеми виникнення і розвитку**

##### *Логіка викладу:*

1. Середньовічне місто: поняття і теорії походження.
2. Періодизація і типологія середньовічного міста.
3. Соціальна топографія середньовічного міста.
4. Культурна специфіка середньовічного міста.

##### ***Основні поняття теми:***

Романістична, вотчинна, маркова, бургова й ринкова теорії виникнення міст, купець; ремісник; вільне ремесло, бюргерство, патриціат, цехи, гільдії, комуни, бефруа, ратуша, релікварій.

#### **Семінарське заняття № 6**

**Тема:** Становлення християнського світу класичного Середньовіччя Заходу:  
чинники, ресурси, наслідки

##### ***Питання до обговорення:***

1. Чинники становлення християнського світу: внутрішній вектор експансії (освоєння цілинних земель, висушування болот тощо). Експансія Північної Франції: похід проти альбігойців і приєднання Лангедоку.
2. Зовнішня експансія: розширення кордонів християнського світу в Європі. Євангелізації язичницьких народів («Respublica Christiana»). Міграції населення всередині християнського світу. Германська колонізація східних земель. Навернення прусів у християнство.
3. Скандинавська експансія X - XI ст. (Ісландія, Гренландія, Англії). Нормандський герцог Вільгельм Незаконнонароджений і захоплення Англії 1066 р.
4. Експансія норманів до Південної Італії. Утворення Королівства Сицилії. Король Фрідріх I (імператор Фрідріх II Гогенштауфен).
5. Військові походи до мусульманських країн. Реконкіста в Іспанії. Учасники, військові здобутки і поразки, (Аль-Мансур, Родріго Діас де Вівар (або Сід Кампеадор), Альфонсо VI Кастильський, Яків I Арагонський (чи Хайме I Арагонський Завойовник).

6. Пік експансіонізму середньовічного християнського світу: Хрестові походи до Святої землі. Хрестові походи як військово-колонізаційні рухи. Їх характер, причини і передумови. Держави хрестоносців на Сході як перші досвід європейського колоніалізму. «Єрусалимські ассізи». Занепад руху хрестоносців і його причини. Значення і вплив хрестових походів на розвиток Європи. Оцінки науковцями їх результатів для Заходу.

### **Семінарське заняття № 7**

**Тема:** Церква на чолі суспільства: організаційна структура, вектори політики й ідеології

#### ***Питання до обговорення:***

1. Папа Римський і рух за оновлення Церкви в середині XI ст.: причини і цілі. Григоріанська реформа: складові політики Григорія VII. Конфлікт між папою Григорієм VII і германським імператором Генріхом IV («спір про інвеституру», «ходіння в Каноссу»). Персоналії папи Римського: Александр III; Інокентій III, Григорій IX (1227 - 1241), Інокентій IV (1243 - 1254). Встановлення папської теократії. Індульгенції.
2. Духовно-лицарські ордени Середньовічного Заходу. Хронологія виникнення, завдання діяльності, зовнішній вигляд членів, прикметні особливості, відомі персоналії. Монастирі, як «кредитні каси». Орден тамплієрів.
3. Ордени францисканців і домініканців; їхні найвидатніші представники (Тома Аквінський, Бонавентура). Ідеологічні і суспільні завдання, діяльність.
4. Церковні собори: сутність поняття, цілі і наслідки скликань. Церковні собори XII – XIII ст. та їх головні постанови. Ухвали IV Латеранського собору (1215).
5. Загроза ідеологічній монополії Церкви: великі ересі XII – XIII ст. Катари-маніхейці; вальденси, спіритуали, йоахіміти, Учені еретики (Росцелін, Абеляр, Арнольд Брешіанський). Боротьба Церкви з ересями. Альбігойські хрестові походи. Упокорення катарів.

### **Практичне заняття № 2**

**Тема:** Місто у середньовічній цивілізації Заходу: соціальна топографія

**Мета:** з'ясування особливостей міського життя Середньовічного Заходу, опанування методик вивчення та реконструкції соціальної топографії міста за джералами.

#### ***Завдання:***

- Міста - центри ремесла і торгівлі. Ознаки міста, їх локальна специфіка. Динаміка і географія зростання міст у Західній Європі.
- Завдання: Опрацюйте розділ «Походження міст» із монографії Анрі Піренна «Середньовічні міста Бельгії» і з'ясуйте шляхи та етапи виникнення міських поселень (Позицію обґрунтуйте письмовою доповіддю/презентацією).
- Соціальний склад майнова диференціація і чисельність населення міст.

- Завдання: Опрацювати розділ «Громада містян: структура і конфлікти» П.Ю. Уварова (т. 3. Людина всередні міських мурів стен. С. 8-39) на Гугл-диску) і дати пояснення : поняття «республіканський устрій міста»; поняття «громада»; поняття «патриціат»; схарактеризуйте функції, які виконували представники міського патриціату; поясніть соціальну основу могутності міського патриціату; визначте шляхи, якими рядові ремісники могли потрапити до лав патриціату: як ієрархія ремесл співвідносилася з розмірами багатств; які джерела поповнення міського бюджету; які винаходи у сфері фінансів відносять до середньовічного міста: схарактеризуйте бідних містян, їх категорії та становище; вкажіть, як іменували бідних середньовічні документи; які форми допомоги вразливим категоріям містян поширюються. (Відповіді обґрунтувати письмовою доповіддю/презентацією).
- Боротьба міст з сеньйорами. «Комунальний рух». Історія комуни Комбре (за розділом «Походження міст» із монографії Анрі Піренна).
- Завдання: опрацювати літературу і дати власне пояснення вищезазначеним явищам. Результати дослідження обґрунтувати письмовою доповіддю/презентацією).

## **Змістовий модуль IV**

### **Лекція 6. Політична й адміністративна організація держави класичного Середньовіччя: вивищення королівської влади:**

#### **Франція X – XIII ст.**

##### *Логіка викладу:*

1. Народження Франції: анархія X ст. і нова династія. Гуго Капет.
2. Політика перших Капетингів: відновлення стабільності і підтримка церкви.
3. XIII ст. і апогей капетингського королівства: від Філіппа Августа до Філіппа IV Красивого.

##### **Основні поняття теми:**

Васалітет; ті, хто воюють; ті, хто моляться; та, хто обробляють землю; абат Сугерій, Гуго Капет, Філіпп Август, Філіпп IV Красивий, Аквітанія, Іль де Франс, Елеонора Аквітанська.

### **Лекція 7. Світ людини Середньовіччя: ментальність, спектр емоцій і почуттів, форми поведінки (X - XIII ст.)**

##### *Логіка викладу:*

1. Концепція людини у візії середньовічних мислителів.
2. Прикметні риси світосприйняття середньовічного індивіда.
3. Жінка у візії цивілізації Середньовічного Заходу.

##### **Основні поняття теми:**

Менталітет, культурна антропологія, астрологія, Інший, символізм мислення, семантика, лицарська етика, куртуазність, смертні гріх, чесноти, жіночі ролі, модель хорошої дружини.

## **Лекція 8. Соціалізація індивіда середньовічного Заходу: структури виховання і освіти**

### *Логіка викладу:*

1. Соціалізуючі практики Середньовіччя: особливості виховання і підготовки до життя.
2. Організація університетів в Європі: навчальні корпорації.
3. Університетська субкультура Середньовіччя: прикметні риси, обставини вияву.
4. Середньовічне шкільництво: організація, зміст навчання, дидактичні засоби.

### **Основні поняття теми:**

Артистичний факультет, квадривіум, тривіум, колегії, клірики, магістр, поезія вагантів, студентські нації.

### **Семінарське заняття № 8**

**Тема:** Політична й адміністративна організація держави класичного Середньовіччя: вивіщення королівської влади

### **Питання до обговорення:**

1. Англія як образ централізованої монархії за Генріха I (1110-1135) і Генріха II Плантагенета (1154-1189).
2. Формування Франції за Капетингів: політика збільшення королівського домену і упокорення васалів за Філіппа-Августа (1180-1223), Людовіка VIII (1223-1226), Людовіка Святого (1226-1270), Філіппа Хороброго (1270-1285), Філіппа IV Красивого (1285-1314).
3. Успіхи об'єднавчої монархічної політики на Піренейському півострові: королівство Португалія (з 1140 р.), королівство Наварра, королівство Кастилія, королівство Арагон. Хайме I (Яків) Завойовник (1213-1276). Альфонс X Мудрий (1252-1284).
4. Влада та її установи в Середньовіччя: монарх (правитель), королівський (князівський) двір, рада монарха, (асамблеї, кортеси), вищі урядовці (канцлер, майордом, суддя й аудитор королівського трибуналу, скарбник (казначей), адмірал). Особливості організації державної влади (Англія у XI-XIII ст. Скандинавські країни у XI-XIII ст. Франція XI-XIII ст. Німеччина та Італія у XI-XIII ст. Країни Піренейського півострова в XI-XIII ст. Іспанія і Португалія.).
5. Станово-представницька монархія в країнах Західної Європи: етапи розвитку. Парламент в Англії, Генеральні штати у Франції, Кортеси в Іспанії...
6. Правосуддя. Середньовічне судочинство. Поняття «юстиція». Прево, бальї, сенешалі у Франції: реалізація повноважень, рівень компетентності, персоналії. Злочини і покарання у Візантії.
7. Військова служба й армія Заходу: типи, види, озброєння. Індустрія війни (справедлива і несправедлива війна, капітуляція, викуп полонених).

## Семінарське заняття № 9

**Тема:** Матеріальне життя Західної цивілізації високого Середньовіччя

### **Питання до обговорення:**

1. Сільське господарство: агрокультура, технології, продуктивність / врожайність у середньовіччя. Ґрунти, наділи, обробіток. Робоча худоба. Основні матеріали виготовлення інструментарію. Джерела енергії. Ставлення до технічних новацій (за матеріалами Ж. Ле Гоффа).
2. Торгівля середньовічного Заходу: провідні агенти, напрямки, форми, товарний асортимент, дохідність. Ярмарки.
3. Купець середньовіччя: заняття, соціальна місія і його образ у суспільстві. Купецькі корпорації Середньовічного Заходу. Союзи міст. Ганза. Ломбардська ліга. Швабський союз.
4. Ремісник і його майстерність. Ремесло і ремісничі корпорації. Цеховий устрій. Цеховий лад середньовічного ремесла. Внутрішня структура цеху. Цехи і патриціат. Прогресивне значення цехів у XI-XIII ст. Внутрішнє розшарування цехів, диференціація між цехами.
5. Середньовічна система мір і ваги. Регіональні і локальні відмінності.
6. Ґрошові відносини і кредит у середньовіччя. Монети. Обіг монет. Монетні союзи. Технології виготовлення. Афери в сфері грошових відносин.
7. Матеріальні аспекти буття середньовічного індивіда. Середньовічне житло: типи будівель, основні матеріали будівництва. Замок як фортифікаційна споруда і житлове приміщення. Внутрішнє оздоблення й інтер'єр середньовічного житла городян та селян (на прикладі окремих країн/регіонів). Меблі Середньовіччя. Оздоблення житла у Візантії.

## Семінарське заняття № 10

**Тема:** Світ людини Середньовіччя:

ментальність, спектр емоцій і почуттів, форми поведінки (X - XIII ст.)

### **Питання до обговорення:**

1. Середньовічна соціологія: загальні тривоги, біснуватости, страхи, упередження індивідів. Релігія і церква у житті середньовічного індивіда. Есхатологічні очікування.
2. Символіка Середньовіччя. Рослини, звірі як символи доби, їхнє смислове означення. Кольори в середньовічному соціумі. Рудий як колір Іншості. Геральдика Середньовіччя (за працею *Пастуро М.*).
3. Форми дозвілля і розваг різних станів (рицарі, священнослужителі, простолюдннн, містяни). Гендерний вимір дозвілля. Розваги феодалів. Роль полювання в повсякденні аристократії. Полювання та його різновиди.



4. Світ середньовічного свята: суспільні функції і форми прояву святкової культури. Святкові традиції середньовіччя. Основні складові елементи середньовічного свята. Середньовічний театр. Повсякденне життя ромеїв (візантійців).

5. Одяг доби Середньовіччя. Костюм як один з найважливіших маркерів соціального статусу. Мода епохи Середньовіччя. Відзеркалення в одязі етичних і естетичних ідеалів епохи. Колористика одягу та її символізм. Прикраси.

### **Семінарське заняття № 11**

**Тема:** Соціалізація індивіда середньовічного Заходу: структури виховання і освіти

#### ***Питання до обговорення:***

1. Університет – корпорація людей інтелектуальної праці. Зміст і структура освіти в університеті. Особливості середньовічних методів і методик викладання/навчання. Учені ступені і звання. Церемонії посвяти.

2. Соціальне і майнове становище викладачів. Інтелектуал у середньовічному соціумі. Роль університетів у житті середньовічної цивілізації Заходу.

3. Середньовічні студенти: повсякдення, інтереси, субкультура. Проступки студентів і способи їхнього покарання. Мандрівні студенти. Ваганти. Голіарди.

4. Історія функціонування провідних університетів Заходу. Паризький університет: європейський універсалізм, місцеві інтереси і ідея представництва (за матеріалами робіт П. Уварова). Італійські університети (за працею В.І. Рутенбурга).

5. Соціалізація індивіда в середньовічному соціумі: завдання і форми. Виховні настанови і гендерна специфіка підготовки.

6. Школа Середньовіччя: типи закладів, форми навчання. Повсякдення школярів. Середньовічна дидактика, засоби мотивації та покарань учнів. Образ школяра в середньовічній літературі.

### **Семінарське заняття № 12**

**Тема:** Культура класичного Середньовіччя Західної цивілізації

#### ***Питання до обговорення:***

1. Архітектура класичного Середньовіччя. Цивільна архітектура доби: королівські, князівські, єпископські палаци, комунальні будівлі. Палац дожа в Ріальто. Розвиток церковної архітектури: розквіт романського мистецтва (собори Шартр, Руан, Оксерр, собор Св. Марка).

2. Нова готична архітектура і її ідеолог абат Сугерій (собор Бове, Сансе, Реймс, Ам'єн, абатство Сен-Дені). Декор монументів. Вітражі. Скульптура. Основні мотиви і сюжети.

3. Мистецтво «мудехар» у Середньовічній Іспанії: симбіоз і стильові взаємовпливи. Іспанська мечеть, синагога і церква.

4. Середньовічний живопис і його особливості. Іконопис.

5. Мистецтва «малих форм». Молитовники. Манускрипти і малюнки. Емалі. Раки з реліквіями. Вівтарі. Впливи мозарабського мистецтва. Декоративні мистецтва (лакована кераміка, різьба по дереву, шкіряні прикраси, ювелірні вироби).
6. Музика класичного Середньовіччя Західної цивілізації. Спектр інструментів: духові, ударні, струнні (арфа, ліра, сопілка, флейта, ріжок, волинка, труби). Технології виготовлення. Літургійні співи. Пісні трубадурів і труверів.
7. Текстильне мистецтво. Середньовічні килими, гобелени. Їх мотиви, технології виготовлення, стан збереження до нині.
- 8.

### Практичне заняття № 3

**Тема:** Матеріальне життя Західної цивілізації: харчові традиції

**Мета:** з'ясувати умови і чинники харчування цивілізації Середньовічного Заходу; виявити трансформації продуктів харчування і напоїв від раннього до пізнього Середньовіччя; з'ясувати технологічну оснащеність та інструментарій готування страв і напоїв.

#### **Завдання:**

- реконструювати спектр продуктів, які мала у раціоні середньовічна людина;
- проаналізувати харчові традиції Західної цивілізації і визначити раціон споживання провідних соціальних груп;

I. За підсумками опрацювання літератури і джерел кожний студент виконує дослідження «Щоденний раціон харчування представників різних верств суспільства (духовенство, ченці, аристократи, містяни, селяни) за вибором. Форма представлення: візуалізація/презентація.

II. З наведеного нижче переліку тематичних проєктів реалізувати дослідження (міні-групою 2-5 осіб) за обраною проблематикою.

- 1.Зернові Середньовічного Заходу: основні культур, способи їх вирощування й обробітку. Хліб як цінність для середньовічної людини.
- 2.Масло вершкове й олія: способи обробки й виготовлення продуктів.
- 3.М'ясо й сало як продукти Середньовічного Заходу: способи обробки, зберігання.
- 4.Напої Середньовічного Заходу: асортимент, способи обробки, зберігання.
5. Прянощі Середньовічного Заходу.
6. Середньовічна трапеза. Застільні звичаї і традиції.
7. Куртуазні традиції прийому гостей. Бенкет у лицарському замку.
8. Званий обід у бургерській родині.
9. Гастрономічні книги Середньовіччя і Відродження як джерело з історії харчування.

## Змістовий модуль V

### Лекція 9. Криза християнського світу XIV – XV ст.: ознаки і чинники

#### *Логіка викладу:*

1. Жити в «переповненому світі».
2. Економічна депресія XIV – XV ст. на Заході.
3. Соціальне напруження і конфліктність пізньосередньовічної доби.

#### *Основні поняття теми:*

Жакерія, банди рутєрів (routes), маргіналізація, індивідуальне благочестя, містицизм, колективне покаяння, кабош'єни, літургія смерті.

### Лекція 10. Демографічні процеси пізнього Середньовіччя на Заході

#### *Логіка викладу:*

1. Народонаселення Середньовічної Європи: кількісний вимір, фізіологія, вікові і гендерні параметри.
2. Процеси відтворення населення і чинники, що їх визначали.
3. Хвороби середньовічної Західної цивілізації та їх сприйняття в суспільстві.

#### *Основні поняття теми:*

«Чорна смерть», середня тривалість життя, «тріада бід», голодовки середньовіччя, лепра, чума, «біч Божий».

### Лекція 11. Суспільно-політичне життя й державні інституції Заходу XIV – XV ст.:

#### **час випробувань**

#### *Логіка викладу:*

1. Доба випробувань Заходу: Столітня війна як конфлікт між великими феодальними монархіями для домінування в Європі.
2. Монархічна влада і суспільство у Франції: становлення великих Генеральних штатів 1484р.

#### *Основні поняття теми:*

«Столітня війна», бургіньйони, арманьяки, бюргерство, прагматична санкція, епоха галіканства, Ліга Суспільного блага.

## Семинарське заняття № 13

**Тема:** Демографічні процеси пізнього Середньовіччя на Заході

#### *Питання до обговорення:*

1. Народонаселення Західної цивілізації: кількісні параметри, чинники і динаміка змін. Народжуваність і смертність. Середня тривалість життя індивіда. Міграції населення.
2. Етнічний склад населення цивілізації Заходу, чинники його трансформацій. Іновірці в християнській цивілізації. Євреї. Мусульмани. Антиюдейське

законодавство пізнього Середньовіччя. Вигнання євреїв із Заходу.

3. Соціальні взаємодії в суспільстві середньовічного Заходу. Проблема маргіналів. Пілігрими в Середньовіччя. Правова регламентація повсякденного життя. Загальна характеристика середньовічного правопорядку.

4. Смерть у візії цивілізації Середньовічного Заходу (за матеріалами збірки *Номо historicus* (на гугл-Диску). Опрацювати статтю Рольфа Шпранделя. «Індивід і група в епоху чуми» (на гугл-диску папка «Середньовічна демографія») і пояснить поняття: «топос десоціалізації»; «колективні впливи масових смертей»; «релігійні каузальні пояснення чуми»; «природньо-наукове пояснення чуми»; «мистецтво померти» (*ars moriendi*). Чому церква заохочувала паломництва і відпущення гріхів?

### **Семінарське заняття № 14**

**Тема:** Суспільно-політичне життя і державні інституції Заходу XIV — XV ст.:  
Південна Європа

#### ***Питання до обговорення:***

1. Міські комуни Північної і Центральної Італії в XIV — XV ст. Соціальна боротьба (пополанство і нобілі) та ускладнення державних інститутів. Італійські морські республіки: Піза, Генуя і Венеція. Організація управління і влади. Дім (банк Св. Георгія). Персональний вимір політиків: Томазо Моченіго, Франческо Фоскарі, Фрегозо, Крістофоро Моро.

2. Флоренція: реформа 1382 р. і панування «жирного народу». Герцогство Міланське. Папська область. Рим. Політична й адміністративна організація держави. Персональний вимір політиків: родина Медичі, Альбіцці, Строцці, родина Борджіа.

3. Політичне життя Неаполітанського королівства XIV — XV ст. Анжуйська династія на чолі королівства. Роберт Неаполітанський. Королева Джованна I Неаполітанська (1343-1382). Ладислав Неапольський (Владислав Великодушний). Джованна II (1414-1435). Альфонсо V Великодушний (Альфонсо I, король Неаполя).

4. Країни Піренейського півострова в XIV — XV ст. Кастилія. Арагон. Аль-Андалус (Гранада). Завершення Реконксти. Влада та її установи в Середньовічній Іспанії. Король, емір/халіф та його інституції. Кортеси та їх компетенції. Фуєрос. Нова знать: витоки і процес становлення. Від лицарів до герцогів: приклад дому Альба. Ідальго і проблема «крові». Особливості способу життя та системи цінностей кастильського дворянства в XIV - середині XV ст. Персональний вимір монархів: Альфонсо X Мудрий, католицькі королі Фердинанд та Ізабелла (1452-1516);

5. Португалія: набуття графством незалежності. Організація державної влади і право Португалії. Форали. Персональний вимір монархів: Альфонсу I Енрікеш; Альфонсу V Африканець, Мануель I Щасливий.

## Семінарське заняття № 15

**Тема:** Суспільно-політичне життя і державні інституції Заходу XIV — XV ст.:  
Північна Європа і Центральна

### *Питання до обговорення:*

1. Повноваження монарха Франції. Політика Філіпа IV Красивого. Перша асамблея Генеральних штатів у Франції (1302). Структура станового представництва у Франції, її інституції. Роль Генеральних штатів. Формування органів сучасної держави за Карла V, Карла VII (з 1435 р.), Людовика XI. Армія і податки. Великі Генеральні штати (1484 р.)
2. Політична криза у Франції початку XIV ст. Столітня війна як боротьба за першість у Європі між Англією і Францією. Причини і початок війни.
3. Основні етапи Столітньої війни. Значущі битви і договори. Внутрішня криза у Франції. Війна арманьяків і бургіньйонів. Завершення Столітньої війни: її підсумки.
4. Політичний розвиток Англії XIV-XV ст. Правління Едуарда III. Рух за реформу церкви. Джон Вікліф – виразник громадських настроїв. Його діяльність та ідеї. Англійський парламент у XIV-XV ст.: зміцнення конституційної монархії. Події 1399 р. Відсторонення Ричарда II. Визнання королем Генріха Ланкастера. Ідеї канцлера Джона Фортеск'ю щодо англійської державності і законодавства. Війна Червоної та Білої троянд (1455-1485 рр.). Передумови формування національної самосвідомості підданих англійської корони.
5. Політичний розвиток Німеччини в XIV-XV ст. Утворення і розвиток Швейцарського союзу. Карл IV (1346-1378) і закріплення політичної роздробленості. «Золота булла» (1356). Священна Римська імперія – найбільше політичне утворення Західної Європи: склад, територія, організація влади. Обрання німецького короля, імператора. Німеччина за імператора Фрідріха III (1440 – 1493). Німецькі станovo-представницькі органи XV ст.: рейхстаг, ландтаги. Ідеологія «нового благочестя» в міському середовищі Німеччини. Бюргерська опозиція: основні ідеї, Памфлет «Реформація імператора Сигізмунда» (1439): змістовий аналіз, причини популярності.

## Змістовий модуль VI

**Лекція 12. Індивід в умовах викликів XIV — XV ст.: соціальний контроль, гендер, приватність**

### *Логіка викладу:*

1. Форми суспільної репрезентації: корпоративність.
2. Турботи повсякденного життя.
3. Маргінали середньовічного соціуму.

### *Основні поняття теми:*

Відьма, полювання на відьом, гостинність, маргінал, нехристияни, євреї в Середньовічній Європі, індульгенція, Священне писання, гугеноти, пуританська мораль.

## **Семінарське заняття № 16**

**Тема:** Індивід в умовах викликів XIV — XV ст.:  
соціальний контроль, гендер, приватність:  
жіночі ролі та їхнє втілення в Середньовіччя

### ***Питання до обговорення:***

1. Ідеал жінки у Середньовіччя. (Патріархальна концепція. Християнська концепція. Особливості ставлення до жінки в католицькій і православній традиціях. Куртуазна концепція. Бюргерська концепція. Еволюція ідеалу жінки. Культ Прекрасної Дами в лицарській культурі)..
2. Ромейське поняття жіночого щастя. «Свобода гінкея» у Візантії. Обов'язки жінки за візантійським законом. Персоналії візантійських імператриць.
3. Жінка і релігія. Жіночий монастир: розпорядок, ієрархія. Ставлення до черниць у середньовічному суспільстві. Відьми і еретички. Жінки-святі. Жінки-містики. Хільдегарда Бінгенська. Бригіта Шведська. Катерина Сієнська. Маргарита Кемпе.
4. Жінка і праця. Функції жінки в домашній економіці. Жінка-управителька дому. Жіноча праця на селі. Жіноче ремесло і середньовічний цех.
5. Шлюб, сім'я, секс у чоловічій цивілізації: позиція офіційної церкви. Соціокультурна оцінка жінки в християнській і світській моделях. Жінка в родині. Шлюб. Взаємини подружжя. Материнство. Інтимна сфера життя середньовічної жінки.
6. Жінка, її природня сутність, суспільні ролі, освіченість і гідність у візії пізнього Середньовіччя. Христина Пізанська (1365-1430) - перша феміністка та її праці на захист жінок («Книга про Град Жіночий»). Ізотта Ногарола (1418–466) – італійська гуманістка та її погляди. Лаура Черета (1469—1499) – італійська гуманістка та її ідеї..
7. Етикет і поведінкові норми станів Середньовіччя: за працею Франческо да Барберино «Приписи Любові» (на гугл-диску в папці «Жінка Середньовіччя»).
- 8.

## **Семінарське заняття № 17**

**Тема:** Релігійне життя Заходу в умовах кризи християнського світу XIV — XV ст.

### ***Питання до обговорення:***

1. Релігійний спосіб життя: обряди і таїнства Середньовічного Заходу. Сім таїнств і революція сповіді. Публічні покаєння.
2. Конфлікт Філіпа IV Красивого з папством. Папство у «французькому полоні» (1305 – 1376). Повернення пап до Риму. Троєпапство. Католицька церква напередодні Реформації.
3. Персоналії Римських пап з огляду на їхні діяння: Мартін V, Євгеній IV, Миколай V, Каліст III, Сикст IV, Інокентій VIII (автор булли про відьом) , Александр VI.

4. Свята інквізиція: етапи організації, зміст діяльності. Судочинство інквізиції. Свідчення. Захист. Вирок. Німецькі інквізитори Генріх Крамер (Інститорис), Якоб Шпренгер. «Молот відьом».
5. Інквізиція в Іспанії. Процес ведення справ. Головний інквізитор. Торквемада. (Для аргументації використати документи зі списку джерел).

### **Семінарське заняття № 18**

**Тема:** Культурний розвиток Західної цивілізації  
пізнього Середньовіччя:  
Італійське відродження

#### ***Питання до обговорення:***

1. Витоки і сутність нової ідеології, основні сфери прояву й особливості культури раннього Відродження в Італії. Новий тип людини на прикладі характерних рис італійців XIV – XV ст.
2. Ранній гуманізм. Франческо Петрарка і його роль авторитетного духовного лідера. Вияв особистого, індивідуального, чуттєвого як основи «нового життя». Листи і автобіографічні твори Ф. Петрарки: становлення нової ідеології.
3. Джованні Боккаччо і його твори. «Декамерон»: переконлива проповідь земних радостей життя.
4. Флоренція як осередок нового гуманізму. Колуччо ді П'єро Салутатті (1331-1406) – канцлер Флорентійської республіки і послідовник нового (антикварного) гуманізму. Франко Сакетті (1330-1399) – письменник-попелан і його новели як відображення тогочасних італійських реалій.
5. Філософія любові та краси доби Відродження (за працею «Про любов і красу жінок» на гугл-диску). Образи втілення. Мистецтво Раннього Відродження.

### **Практичне заняття № 4**

**Тема:** Криза християнського світу XIV – XV ст.: ознаки і чинники:  
хвороби і пошесті як складова тріади бідувань Середньовічного Заходу

**Мета:** з'ясувати ставлення до хвороб у цивілізації Середньовічного Заходу; вивчити спектр основних захворювань, можливості і засоби їх лікування; виокремити практики зцілення середньовічної медицини.

#### ***Завдання:***

- реконструювати спектр захворювань середньовічної людини;
- визначити ставлення до хвороб у контексті ментальності християнської Західної цивілізації;
- проаналізувати способи і засоби лікування доби Середньовіччя;
- осмислити гігієну і медицину різних соціальних груп Середньовічного Заходу.

I. За підсумками опрацювання літератури і джерел кожний студент виконує дослідження «Хвороби цивілізації середньовічного Заходу як кара Бога» (студент самостійно визначає хворобу, яку так кваліфікували, і робить ґрунтовний аналіз медико-соціальних способів боротьби з нею і її наслідків. Форма представлення: візуалізація/презентація.

II. З наведеного нижче переліку тематичних проєктів реалізувати дослідження (міні-групою 2-5 осіб) за обраною проблематикою.

У чому вбачали причини захворювань у добу Середньовіччя?

Поясніть ставлення до хвороб і хворих в епоху Середньовіччя.

Які обмежувальні заходи застосовували щодо окремих категорій хворих? Чим це зумовлено?

Опишіть сфери діяльності середньовічного Ордену св. Лазаря. Яким категоріям хворих брати цього лицарського ордену надавали особливе піклування?

Розкрийте сутність середньовічної медицини. Які її напрями функціонували? Як готували лікарів? Чи могли жінки лікувати?

Поясніть, які засоби в Середньовіччя застосовували, щоб полегшити страждання породіль?

### **Практичне заняття № 5**

**Тема:** Індивід в умовах викликів XIV – XV ст.: соціальний контроль, гендер, приватність: сімейно-шлюбні стосунки середньовічного Заходу

**Мета:** з'ясувати ставлення до різних вікових категорій членів сім'ї цивілізації середньовічного Заходу; вивчити умови і форми шлюбу за нормами законодавства і звичаєвою практикою; виокремити моральні і поведінкові настанови членам родини, практики соціального контролю в сім'ї і громаді.

**Завдання:**

- реконструювати склад середньовічної родини середньовічного Заходу;
- визначити вікові особливості життя індивіда християнської Західної цивілізації;
- проаналізувати способи укладання шлюбу доби Середньовіччя;
- осмислити становище дітей і людей похилого віку в родинах різних соціальних груп середньовічного Заходу.

I. За підсумками опрацювання літератури і джерел кожний студент (самостійно чи в складі міні-групи (2-5 осіб)) виконує дослідження з наведеного нижче переліку тематичних проєктів за обраною проблематикою.

1. Форми сімейної організації на середньовічному Заході. Характер і форми середньовічної сім'ї. Шлюб і розлучення: правові норми, умови, обставини і побутуючі практики.

2. Шлюб за візантійськими традиціями. Вікові межі подружжя. Заручини. Весільна церемонія: обряд, традиції, умови. Сім'я (сингеніс) у ромеїв та її засади.



3. Вікові особливості життя індивіда. Осмислення віку. Ініціації в громаді.
4. Дитина в цивілізації Середньовічного Заходу. Сім'я і діти, питання батьківської любові. Любов до дітей як дискусійна проблема історичної антропології (Ф. Ар'єс, Д. Херліхі, Ю.Л. Безсмертний, А.Я. Гуревич). Дитина у візантійській традиції.
5. Становище людей похилого віку в родині і громаді. Тема старості в середньовічній літературі.

## 6. Контроль навчальних досягнень

### 6.1. Система оцінювання навчальних досягнень студентів

	Максимальна к-сть балів за модуль	Модуль 1		Модуль 2		Модуль 3		Модуль 4		Модуль 5		Модуль 6	
		Кількість одиниць	Максимальна кількість	Кількість одиниць	Максимальна кількість	Кількість одиниць	Максимальна кількість	Кількість одиниць	Максимальна кількість	Кількість одиниць	Максимальна кількість балів	Кількість одиниць	Максимальна кількість балів
Відвідування лекції	1	2	2	2	2	1	1	3	3	3	3	1	1
Відвідування семінарських занять	1	3	3	2	2	2	2	5	5	3	3	3	3
Відвідування практичних занять	1	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Робота на семінарському занятті	10	3	30	2	20	2	20	5	50	3	30	3	30
Робота на практичному занятті	10	-	-	1	10	1	10	1	10	1	10	1	10
Виконання завдань для самостійної роботи	5	2	10	2	10	3	15	5	25	3	15	3	15
Виконання модульної роботи	25	1	25	1	25	1	25	1	25	1	25	1	25
Разом			70		70		74		109		87		85
Максимальна кількість балів: 425													
Розрахунок коефіцієнта: $60/425=0,141$													

6.2 Завдання для самостійної роботи та критерії її оцінювання.

Розділи (обсяг в годинах)	Вид контролю	Бали
<b>Змістовий модуль I</b>		
Розділ IV. Ранньосередньовічні держави Заходу. Спроба організації германського світу (VIII – X ст.): імперія Карла Великого. (4 год.)	включення до підсумкового контролю	5
Розділ V. Церква і християнізація Заходу: віхи, особливості, персоналії, інституції. (4 год.)	включення до підсумкового контролю	5
Разом	10	
<b>Змістовий модуль II</b>		
Церква і християнізація Заходу: віхи, особливості, персоналії, інституції. (4 год.)	включення до підсумкового контролю	5
Розділ VI. Культурний поступ Західної цивілізації раннього Середньовіччя. (4 год.)	включення до підсумкового контролю	5
Разом	10	
<b>Змістовий модуль III</b>		
Становлення християнського світу Заходу: чинники, ресурси, наслідки	включення до підсумкового контролю	5
Розділ II. Церква на чолі суспільства: організаційна структура, вектори політики й ідеології. (4 год.)	включення до підсумкового контролю	5
Розділ III. Місто у середньовічній цивілізації Заходу. (4 год.)	включення до підсумкового контролю	5
Разом	15	
<b>Змістовий модуль IV</b>		
Матеріальне життя Західної цивілізації (2 год.)	включення до підсумкового контролю	5
Розділ IV. Політична й адміністративна організація держави класичного Середньовіччя: вивчення королівської влади (4 год.)	включення до підсумкового контролю	5
Розділ VI. Світ людини Середньовіччя: ментальність, спектр емоцій і почуттів, форми поведінки (X - XIII ст.) (4 год.)	включення до підсумкового контролю	5
Розділ VII. Соціалізація індивіда середньовічного Заходу: структури виховання і освіти. (4 год.)	включення до підсумкового контролю	5
Розділ VIII. Культура класичного	включення до підсумкового контролю	5

Середньовіччя. (4 год)	контролю	
Разом	25	
<b>Змістовий модуль V</b>		
Криза християнського світу XIV – XV ст.: ознаки і чинники (4 год.)	включення до підсумкового контролю	5
Демографічні процеси пізнього Середньовіччя на Заході (4 год.)	включення до підсумкового контролю	5
Суспільно-політичне життя й державні інституції Заходу XIV – XV ст.: час випробувань (4 год.)	включення до підсумкового контролю	5
Разом	15	
<b>Змістовий модуль VI</b>		
Індивід в умовах викликів XIV – XV ст.: соціальний контроль, гендер, приватність (4 год.)	включення до підсумкового контролю	5
Релігійне життя Заходу в умовах кризи християнського світу XIV – XV ст. (4 год.)	включення до підсумкового контролю	5
Культурний розвиток Західної цивілізації в умовах пізнього Середньовіччя (6 год.)	включення до підсумкового контролю	5
Разом	15	
<i>Разом: 68 год.</i>	<i>Разом: 90</i>	

**Критерії оцінювання** – кожна робота оцінюється у 5 балів.

№ з/п	Критерії оцінювання роботи	Максимальна кількість балів
1	Глибина і повнота розкриття завдань	2 бали
2	Повнота використання рекомендованої літератури	1 бали
3	Обґрунтування висновків	0,5 бали
4	Грамотність, стиль викладу, оформлення роботи	1 бал
5	Обсяг виконаної роботи	0,5 бал

### **6.3. Форми проведення модульного контролю та критерії оцінювання**

Підсумковий модульний контроль проводиться з метою визначення стану успішності здобувачів вищої освіти за навчальним матеріалом окремих модулів після завершення лекційних і практичних занять.

Форма проведення – письмова, письмово-усна.

Завдання для модульної контрольної роботи та критерії їх оцінювання розробляються лектором. Він проводить і оцінює модульні контрольні роботи.

Тривалість проведення письмового модульного контролю становить 2 академічні години.

Письмові контрольні роботи зберігаються на кафедрі до кінця навчального року. Результати перевірки письмових контрольних завдань доводяться до відома студентів не пізніше ніж через два робочі дні після їх виконання.

Студент, який не згоден з отриманою за результатами модульного контролю оцінкою, має право подати апеляцію безпосередньо після оголошення оцінки. У цьому випадку завідувач кафедри призначає апеляційну комісію, яка зобов'язана розглянути апеляцію в присутності студента.

<i>Оцінка</i>	<i>Критерії</i>
20 – 25	Достатньо повно володіє навчальним матеріалом, обґрунтовано його викладає під час усних виступів та письмових відповідей. глибоко та всебічно розкриває зміст теоретичних питань та практичних завдань, використовуючи при цьому обов'язкову літературу.
14 – 19	У цілому володіє навчальним матеріалом викладає його основний зміст під час усних виступів та письмових відповідей, але без глибокого всебічного аналізу, обґрунтування та аргументації, без використання необхідної літератури допускаючи при цьому окремі неточності та помилки.
8 – 13	Не в повному обсязі володіє навчальним матеріалом. Фрагментарно, поверхово (без аргументації та обґрунтування) викладає його під час усних виступів та письмових відповідей, недостатньо розкриває зміст теоретичних питань та практичних завдань, допускаючи при цьому суттєві неточності.
0 – 7	Частково володіє навчальним матеріалом не в змозі викласти зміст більшості питань теми під час усних виступів та письмових відповідей, допускаючи при цьому суттєві помилки.

#### **6.4.Форми проведення семестрового контролю та критерії оцінювання**

Семестровий контроль проводиться відповідно до навчального плану у вигляді семестрового екзамену в терміни, встановлені графіком навчального процесу та в обсязі навчального матеріалу, визначеного робочою програмою дисципліни. Форма проведення семестрового контролю – письмова. Зміст і структура екзаменаційних білетів (контрольних завдань), критерії оцінювання визначаються рішенням кафедри та зазначаються у робочій програмі навчальної дисципліни й доводяться до відома студентів на першому занятті.

Рівень знань	Оцінка	Критерії оцінювання відповіді
Відмінний рівень	31 – 40	<p>Відповідь студента:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- містить повний, розгорнутий, правильний виклад матеріалу з поставленого питання;</li> <li>- демонструє знання основних понять і категорій та взаємозв'язку між ними, вірне розуміння змісту основних теоретичних положень;</li> <li>- вказує на вміння давати змістовний та логічний аналіз матеріалу з поставленого питання;</li> <li>- демонструє знання різних наукових концепцій та підходів щодо певної науково-теоретичної чи науково-практичної проблеми, пов'язаної з поставленим питанням;</li> <li>- здатність робити власні висновки в разі неоднозначності, спірного чи проблемного характеру поставленого питання чи проблеми.</li> </ul>
Добрий рівень	21 – 30	<p>Студент дав досить змістовну відповідь на поставлене питання, але відповідь містить наступні недоліки:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- недостатня повнота, незначні неточності чи прогалини при поясненні того чи іншого аспекту питання;</li> <li>- окремі формулювання є нечіткими; міститься інформація, котра не відноситься до змісту екзаменаційного питання.</li> </ul>
Задовільний рівень	11 – 20	<p>Студент дав відповідь на поставлене питання, однак допустив суттєві помилки як змістовного характеру, так і при оформленні відповіді на питання, а саме:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- відповідь викладена недостатньо аргументовано та/або з порушенням правил логіки при поданні матеріалу;</li> <li>- відповідь не містить аналізу проблемних аспектів поставленого питання, свідчить про недостатню обізнаність з основними науковими теоріями і концепціями, що стосуються відповідного питання;</li> <li>- у роботі багато грубих орфографічних помилок;</li> </ul>
Незадовільний рівень	0 – 10	<p>Студент взагалі не відповів на питання, або його відповідь є неправильною, тобто містить грубі змістовні помилки щодо принципових аспектів поставленого питання. Аргументація відсутня взагалі або ж є абсолютно безсистемною чи алогічною.</p>

## 6.5.Орієнтовний перелік питань для семестрового контролю з дисципліни «Середньовічна історія Західної цивілізації»

1. Розквіт Візантійська імперії в другій половині VII — першій половині IX ст.
2. Ідеал жінки у Середньовіччя. Християнська концепція. Куртуазна концепція. Бюргерська концепція.
3. Занепад папства в XIV-XV ст. і його причини.
4. Жінка і релігія. Ставлення до черниць у середньовічному суспільстві. Відьми і еретички. Жінки-святі.
5. «Велике переселення народів» і його значення для європейської і світової історії.
6. Жінка в політичному житті Середньовіччя. Жінки-правительки
7. Аграрні відносини в Візантії в IV-VI ст.
8. Мода епохи Середньовіччя. Відзеркалення в одязі етичних і естетичних ідеалів епохи. Колористика одягу та її символізм.
9. Альбігойська ересь. Рух катарів та боротьба з ним.
10. Культ Прекрасної Дами в лицарській культурі.
11. Середньовічна історія Західної цивілізації: понятійний апарат навчальної дисципліни і підходи до її вивчення.
12. Візантійська імперія в IV — першій половині VII ст.: особливості політичного і соціально-економічного життя.
13. Жінка в родині. Шлюб. Материнство. Інтимна сфера життя середньовічної жінки.
14. Вотчина організація аграрного виробництва і становище селянства в Західній Європі в XI-XIII ст. : порівняльна характеристика (Англія, Франція, Німеччина, Італія).
15. Суспільне становище людей похилого віку. Тема старості в середньовічній літературі.
16. Опишіть поширені хвороби в різні періоди історії Середньовіччя та застосовувані лікувальні практики.
17. Міське право в Середньовічній Німеччині.
18. Жінка й освіта. Середньовічна думка щодо жіночої освіти.
19. Держави Піренейського півострова в XI-XIII ст. Реконкіста, її основні етапи.

20. Джерела з історії Середньовіччя, їх класифікація.
21. Хвороби середньовічної Західної цивілізації та їх сприйняття в суспільстві.
22. Спосіб життя духовенства Середньовічного Заходу: суспільні функції, зовнішній вигляд.
23. Народонаселення Середньовіччя Європи: кількісний вимір, фізіологія, вікові і гендерні параметри.
24. Західноєвропейська архітектура, скульптура і живопис розвиненого середньовіччя.
25. Імперія Каролінгів: чинники виникнення та причини розпаду.
26. Свята інквізиція: етапи організації, зміст діяльності. Процес ведення справ.
27. Королівство Меровінгів: державний і соціальний устрій.
28. Зернові у Середньовіччя: спектр основних культур, способи їх вирощування й обробітку.
29. Духовно-рицарські ордени доби Середньовіччя.
30. Політичний розвиток Німеччини в XIV-XV ст. Священна Римська імперія – найбільше політичне утворення Західної Європи: склад, територія, організація влади.
31. Напої раннього Середньовіччя: асортимент, способи обробки, зберігання.
32. Міські комуни Північної і Центральної Італії. Італійські морські республіки: Піза, Генуя і Венеція. Політична й адміністративна організація держави.
33. Прянощі раннього Середньовіччя.
34. Влада та її установи в Середньовічній Іспанії. Король, емір/халіф та його інституції. Кортеси та їх компетенції.
35. Німеччина в IX-XI ст. Виникнення Німецької імперії.
36. Продукти харчування та структура споживання середньовічної людини.
37. Повноваження монарха Франції. Політика Філіпа IV. Перша асамблея Генеральних штатів у Франції (1302).
38. Культурно-побутовий і громадський аспекти життя людей західноєвропейського середньовіччя.
39. Лицарство в західноєвропейській середньовічній історії.
40. Візантійська імперія в кінці XI - XII ст.: внутрішньополітичний розвиток і міжнародні відносини.



41. Німеччина XII-XIII ст.: особливості соціально-економічного і політичного розвитку. Агресія проти поморських і полабських слов'ян.
42. Основні риси візантійської державності у добу Середньовіччя. Причини загибелі Візантії.
43. Особливості англійського феодалізму XI-XII ст. Реформи Генріха II Плантагенета.
44. Особливості становлення візантійського феодалізму в VII-XII ст.
45. Політичний розвиток Англії наприкінці XII—XIII ст.: реформи Генріха II Плантагенета. Велика хартія вільностей. Формування парламенту.
46. Характерні риси візантійської громади за даними «землеробського закону». Майнова і соціальна диференціація у візантійському селі VIII - X ст.
47. Поняття «середньовічного міста». Теорії походження міст в історіографії.
48. Роль університетів у житті середньовічної цивілізації Заходу.
49. Провідні тенденції суспільно-політичного життя франкської держави за Меровінгів.
50. Середня тривалість життя середньовічного індивіда. Вікові періоди в житті людини.
51. Розвиток Англії після норманського завоювання: політичний і соціальний вектор.
52. Церква і її місце в державному і суспільному житті Візантії. Чернецтво. Єресь.
53. Селянство: становище працюючих у добу Середньовіччя.
54. Середньовічне міське ремесло. Ремісничка майстерня і цех.
55. Соціальна місія і психологія світської знаті — лицарства.
56. Соціально-економічний розвиток Англії в XIV—XV ст.
57. Співвідношення понять «середньовіччя» і «феодалізм». Основні риси феодалізму на Заході
58. Інтелектуал у середньовічному соціумі.
59. Столітня війна: причини, хід наслідки.
60. Одяг доби Середньовіччя. Костюм як один з найважливіших маркерів соціального статусу.
61. Суспільно-політичний розвиток Франції XI-XIV ст.: вектор централізації держави.

62. Єресь у добу Середньовіччя і боротьба церкви з ними. Інквізиція.
63. Тенденції розвитку Англії раннього Середньовіччя.
64. Релігія і церква у житті середньовічного індивіда.
65. Університети Середньовічної Європи: становлення, засади організації і сприйняття суспільством.
66. Франція в IX—XI ст.: огляд політичної і соціальної історії.
67. Маргінали середньовічного соціуму.
68. Хрестові походи: причини, загальний хід, підсумки.
69. Середньовічне житло: типи будівель, основні матеріали будівництва, внутрішнє оздоблення й інтер'єр.
70. Роль католицької церкви і папства в історії Середньовічної Європи.
71. Школа західноєвропейського Середньовіччя (V—XV ст.).
72. Світ середньовічного селянства: ритми трудового життя, особливості побуту.
73. Форми дозвілля і розваг різних станів (рицарі, священнослужителі, простолюдини, містяни).
74. Середньовічні студенти. Мандрівні студенти. Ваганти. Голіарди.
75. Характер і форми середньовічної сім'ї. Шлюб і розлучення.
76. Складіть історичний портрет Аврелія Августина.
77. Складіть історичний портрет Бертольда Регенсбургського.
78. Складіть історичний портрет Беди Превелебного.
79. Складіть історичний портрет Вільгельма I Завойовника.
80. Складіть історичний портрет Генріха II Плантагенета.
81. Складіть історичний портрет Данте Аліг'єрі
82. Складіть історичний портрет Жанни д'Арк.
83. Складіть історичний портрет імператора Юстиніана.
84. Складіть історичний портрет Карла Великого.
85. Складіть історичний портрет Карла Мартела.
86. Складіть історичний портрет королеви Бланки Кастильської
87. Складіть історичний портрет Людовіка IX Святого.

88. Складіть історичний портрет П'єра Абеляра.
89. Складіть історичний портрет Річарда I Левове Серце.
90. Складіть історичний портрет Франческо Петрарки.
91. Складіть історичний портрет Сугерія (бл.1081 — 1151).
92. Складіть історичний портрет Елеонори Аквітанської
93. Складіть історичний портрет Філіпа IV Красивого
94. Складіть історичний портрет Гуго Сен-Вікторського
95. Складіть історичний портрет Ісидора Севільського
96. Складіть історичний портрет Аверроеса.
97. Складіть історичний портрет Анни Руської.
98. Складіть історичний портрет Христофора Колумба.
99. Складіть історичний портрет Бернара Клервоського.
100. Складіть історичний портрет Елоїзи.

## 6.5 Шкала відповідності оцінок

Рейтингова оцінка	Оцінка за стобальною шкалою	Значення оцінки
<b>A</b>	<b>90 – 100</b> балів	<b>Відмінно</b> – відмінний рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу з можливими незначними недоліками
<b>B</b>	<b>82-89</b> балів	<b>Дуже добре</b> – достатньо високий рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу без суттєвих (грубих) помилок
<b>C</b>	<b>75-81</b> балів	<b>Добре</b> – в цілому добрий рівень знань (умінь) з незначною кількістю помилок
<b>D</b>	<b>69-74</b> балів	<b>Задовільно</b> – посередній рівень знань (умінь) із значною кількістю недоліків, достатній для подальшого навчання або професійної діяльності
<b>E</b>	<b>60-68</b> балів	<b>Достатньо</b> – мінімально можливий допустимий рівень знань (умінь)
<b>FX</b>	<b>35-59</b> балів	<b>Незадовільно з можливістю повторного складання</b> – незадовільний рівень знань, з можливістю повторного перескладання за умови належного самостійного доопрацювання
<b>F</b>	<b>1-34</b> бали	<b>Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням курсу</b> – досить низький рівень знань (умінь), що вимагає повторного вивчення дисципліни

#### IV. Навчально-методична карта дисципліни «Середньовічна історія Західної цивілізації»

Разом: 180 год. З них: лекції (24 год.), семінарські заняття (36 год.), практичні заняття (10 год.), самостійна робота (68 год.), модульний контроль (12 год.)

Модулі	I			II			III			IV					V			VI		
Тема	Т.1	Т.2	Т.3	Т.4	Т.5	Т.6	Т.7	Т.8	Т.9	Т.10	Т.11	Т.12	Т.13	Т.14	Т.15	Т.16	Т.17	Т.18	Т.19	Т.20
Лекції (теми, бали)	Л.1 (1 б)	Л.2 (1 б)		Л.3 (1 б)	Л.4 (1 б)				Л.5 (1 б)	Л.6 (1 б)		Л.7 (1 б)	Л.8 (1 б)		Л.9 (1 б)	Л.10 (1 б)	Л.11 (1 б)	Л.12 (1 б)		
Семінарське Завдання		С.1 (11 б)	С.2-3 (22 б)	С.4 (11 б)	С.5 (11 б)		С.6 (11 б)	С.7 (11 б)		С.8 (11 б)	С.9 (11 б)	С.10 (11 б)	С.11 (11 б)	С.12 (11 б)	С.13 (11 б)		С.14- 15 (22 б)	С.16 (11 б)	С.17 (11 б)	С.18 (11 б)
Практичне завдання						П. 1 (11 б)			П.2 (11 б)		П. 3 (11 б)				П. 4 (11 б)			П. 5		
Самостійна робота		СР 1 (5 б.)	СР 2 (5 б.)		СР 3 (5 б.)	СР 4 (5 б.)	СР 5 (5 б.)	СР 6 (5 б.)	СР 7 (5 б.)	СР 8 (5 б.)	СР 9 (5 б.)	СР 10 (5 б.)	СР 11 (5 б.)	СР 12 (5 б.)	СР 13 (5 б.)	СР 14 (5 б.)	СР 18 (5 б.)	СР 19 (5 б.)	СР 20 (5 б.)	СР 21 (5 б.)
Поточний контроль	МКР 1			МКР 2			МКР 3			МКР 4					МКР 5			МКР 6		
Підсумковий контроль	Екзамен (40 балів)																			

## РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

### **Основна:**

1. Medium aevum. Середні віки / Л. Войтович, Н. Козак, Ю. Овсінський, М. Чорний. Львів, 2010.
2. Балух В.О., Коцур В.П. Історія середніх віків. У 2-х т. – Чернівці, 2010. – Том 1. Раннє Середньовіччя.
3. Балух В.О., Коцур В.П. Історія середніх віків. У 2-х т. – Чернівці, 2010. – Том 2. Високе і пізнє Середньовіччя.
4. Балух В.О., Балух О.В., Коцур В.П. Практикум з історії Середніх віків: навчальний посібник. – Чернівці, 2011.
5. Балух В.О. Візантиністика: Курс лекцій. – Чернівці, 2006.
6. Блок М. Феодальне суспільство / пер. з французької Віктора Шовкуна. Київ 2002.
7. Войтович Л.В., Домановський А.М., та інші. Історія Візантії. Вступ до візантиністики / За ред. С.Б.Сорочана і Л.В.Войтовича. – Львів, 2011.
8. Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія / упор. М. О. Рудь: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2005. – 636 с.
9. Історія середніх віків. Практикум. Частина I: навч. посібник / В. В. Гордієнко, Г. М. Гордієнко, І. І. Кривошея. – Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. – 574 с.
10. Крижановська О.О., Крижановський О.П. Історія Середніх віків: Вступ до історії західноєвропейського Середньовіччя. Курс лекцій. Київ, 2004.
11. Ле Гофф Жак. Середньовічна уява. Пер. з франц. Я. Кравця. Львів: Літопис, 2007. 350 с.
12. Острогорський Г. Історія Візантії / Пер. з нім. А.Онишка. Львів, 2002.

### **Додаткова:**

1. Ададуrow В. Історія Франції. Королівська влада та створення нації (від початків до кінця XVIII ст.). – Львів: Вид-во УКУ, 2002.
2. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст./ Пер. з франц. - К.: Основи, 1995-98;
3. Галушко К. Д. Історія, географія і культура Англії в стародавню і середньовічну добу. – К.: КДЛУ, 2002.
4. Дюбі Ж. Доба соборів. Мистецтво та суспільство 980-1420 років / Пер. з фр. – Київ, 2003.
5. Дятлов В. «В ім'я Бога і загального добра». Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація. – Чернігів: Сіверянська думка, 1997
6. Лінч Джозеф. Середньовічна церква / Пер. з англ. – Київ, 1994.
7. Подалаяк Н. Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII-XVII століть. Наукове видання. – К.: Темпора, 2009.
8. Verbruggen, J.F. The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Ages. — 2nd. — Woodbridge : Boydell Press, 1997. — P. 127–44
9. Mallett, Michael. Ch. 10. Mercenaries // Medieval Warfare: A History. — Oxford : Oxford University Press, 1999. — P. 209–29.

**Електронні ресурси:**

<http://gallica.bnf.fr/> – Сайт Національної бібліотеки Франції із повнотекстовими електронними версіями джерел і літератури;

<https://openlibrary.org/> – портал англомовних наукових видань;

<http://www.persee.fr/> – Портал французьких наукових гуманітарних періодичних видань;

<http://www.revues.org/> – Портал найновіших французьких наукових періодичних видань;

<http://www.historians.in.ua> – Інтернет-мережа гуманітаріїв в Україні та світі;

<http://www.ceu.hu> – Сайт Центральноєвропейського університету;

<http://www.h-net.org/> – Портал гуманітарних і соціальних наук;

<https://www.europeana.eu/fr/item/785/z0302x24s> – Портал Європейської культурної спадщини в цифровому форматі